

MÜSLÜMAN KÜLTÜREL
İSLÂH SİYÂSETİ

TÜRKİSTAN'DA
CEDİTÇİLİK

EDİB HALİD

Türkçesi
Yahya Kemal Taştan

✕ @ f / otukennesriyat

YAYIN NU: 2382
KÜLTÜR SERİSİ: 1237

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-408-998-5

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

Özgün Adı: *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia*, by Adeeb Khalid, University of California Press, © 1999.

Bu kitabın Türkçedeki yayın hakları BDM Medya Danışmanlık A.Ş. aracılığıyla Ötüken Neşriyat'a aittir.

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Editör: M. Bilal Erimez

Kapak Tasarımı: Mahmut Doğan

Dizgi-Tertip: Damla Acar

Baskı: Pelikan Basım Matbaa ve Ambalaj Sanayi Tic Ltd Şti
Kayabaşı Mah. Ulubatlı Hasan Cad. Nu: 2H, İç Kapı Nu: 19
Başakşehir-İstanbul
Tel: (0212) 613 79 55
Sertifika Nu: 40619

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Edib Halid: 1993 yılından bu yana ders verdiği Carleton College'da Jane ve Raphael Bernstein Asya Çalışmaları ve Tarih Profesörüdür. Lisans derecesini 1986 yılında McGill Üniversitesi'nden, doktora derecesini ise 1993 yılında Wisconsin-Madison Üniversitesi'nden aldı. Uzmanlık alanı Türkistan'ın Ruslar ve Çinliler tarafından işgal edildiği 18. yüzyılın sonlarından bugüne kadarki tarihidir. *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia* (University of California Press, 1998; *Islam after Communism: Religion and Politics in Central Asia*, University of California Press, 2008 [2008 yılında Vucinich Ödülü'nü aldı. *Komünizmden Sonra İslâm*, Sitare Yayınları, 2011 adıyla Türkçeye kazandırıldı]. *Making Uzbekistan: Nation, Empire, and Revolution in the Early USSR*, Cornell University Press, 2015 [Ötüken Neşriyat tarafından yayımlanacaktır] adlı kitabı, 2016 yılında Zelnik Ödülünü kazandı. *Central Asia: A New History from the Imperial Conquests to the Present*, Princeton University Press, 2021 [*Orta Asya: İmparatorluk Fethinden Günümüze Bir Tarih*, Telemak Kitap, 2024] yılında Türkçeye kazandırılmıştır.

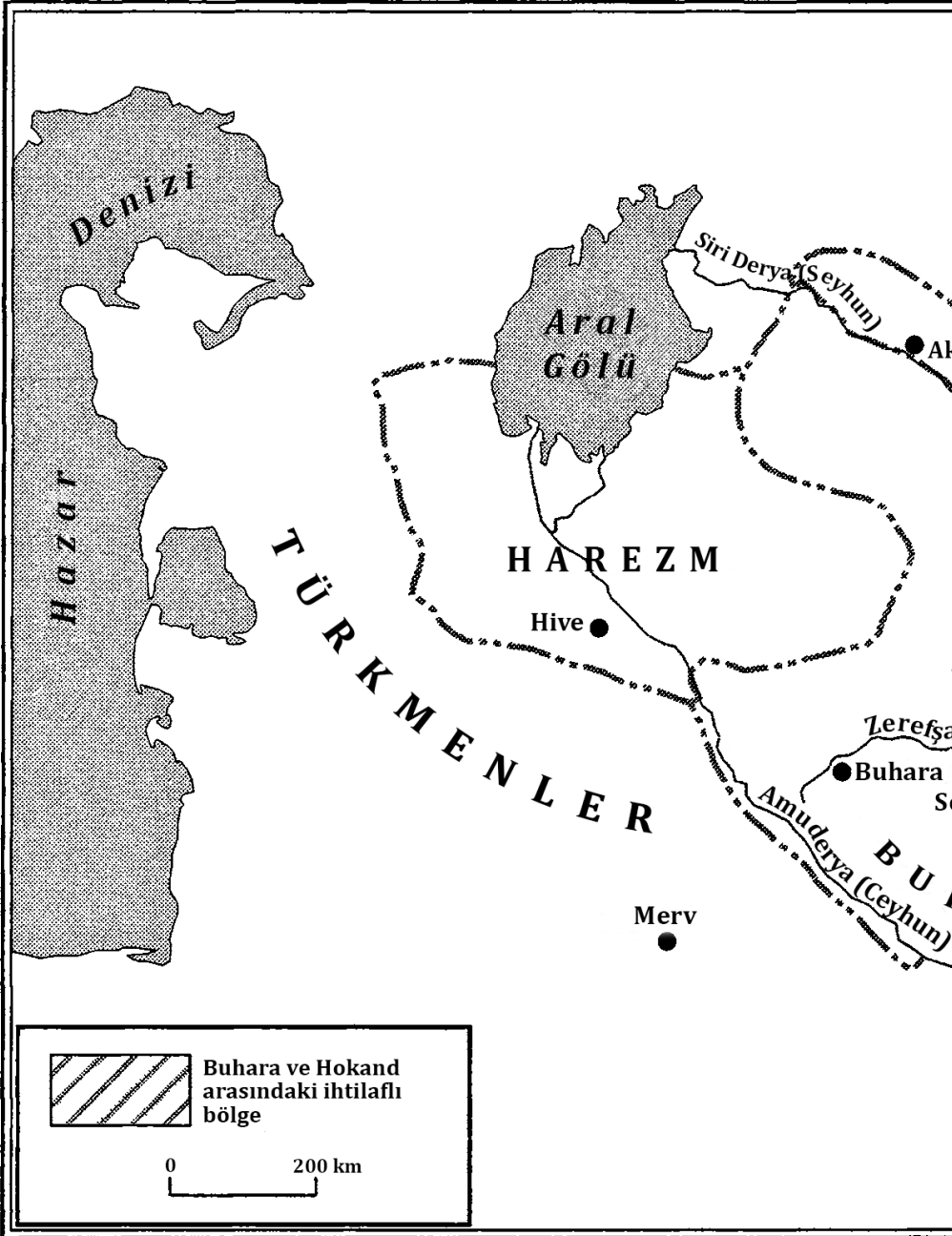
Yahya Kemal Taştan: 1976 yılında Reutlingen'de doğdu. İlk, orta ve lise tahsilini İstanbul'da tamamladı. Birkaç üniversite dolaştıktan sonra nihayet, 1998 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünden mezun oldu. 1999 yılında Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim dalında öğretim görevlisi oldu. 2010 yılında Türk Milliyetçiliğinin Sembolik Kaynakları (Yeni Osmanlıların Siyasal Söylemleri) adlı teziyle doktorasını tamamladı. Hâlen İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Çokça okumayı, not almayı, kahır çekmeyi seven ve ancak piştikten sonra yazmayı tercih eden Taştan'ın *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu* adlı telif eseri dışında Peter Golden, *Dünya Tarihinde Orta Asya* (Ötüken Neşriyat); Ali Anooshahr, *Gazi Sultanlar ve İslâm'ın Sınırları* (Ötüken Neşriyat); Rafis Abazov, *Orta Asya'nın Muhtasar Tarih Atlası* (Selenge Yayınları) adlı tercüme ve Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı* (Ötüken Neşriyat); Mehmet İzzet, *Milliyet Nazariyeleri ve Millî Hayat* (Ötüken Neşriyat); Ömer Lütfi Barkan, *İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri* (Ötüken Neşriyat) adlı editoryal eserleri bulunmaktadır. Türk kimliği ve milliyetçiliği konularına ilgi duyan Taştan, Ceditçilik hareketi olmadan Türk kimliğinin anlaşılamayacağı sâikasıyla son zamanlarda Rusya Müslümanlarında modernleşme konusuna yoğunlaşmış ve bu alanda yayımlanmayı bekleyen pek çok tercüme yapmıştır.

İÇİNDEKİLER

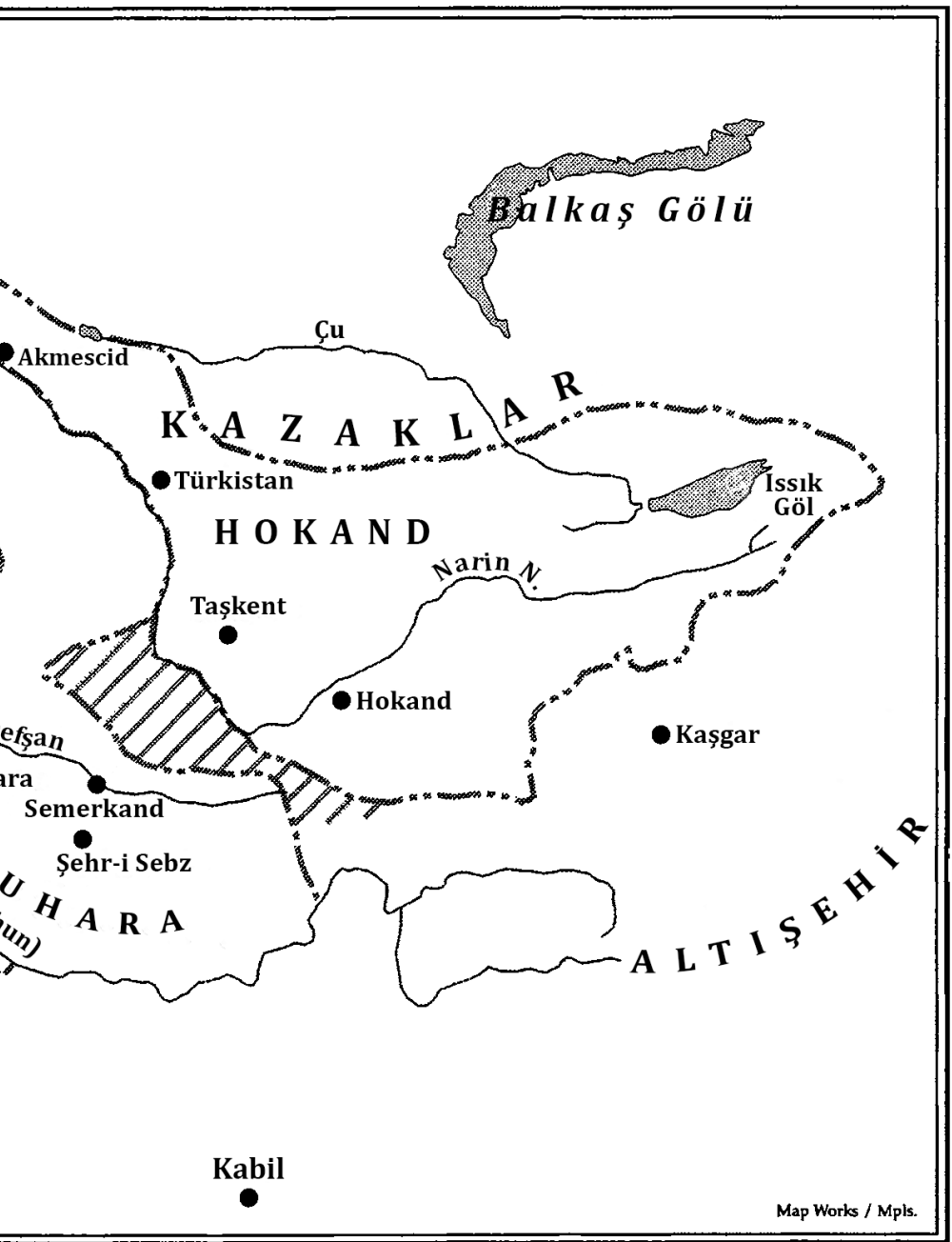
MÜTERCİMİN ÖN SÖZÜ	17
Ön Söz	21
Türkçe Baskıya Ön Söz	27
Teknik Not	31
Kısaltmalar	33
Giriş	35
1 On Dokuzuncu Yüzyılda Bilgi ve Toplum	55
2 Sömürge Toplumunun Teşekkülü.....	85
3 Ceditçiliğin Menşei	125
4 Nasihat Siyâseti.....	164
5 Kurtarıcı Bilgi	214
6 Milleti Tahayyül Etmek.....	248
7 Millete Rehberlik Etmek.....	286
8 1917: Karar Anı.....	323
Son Söz.....	363
SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA	387

Tablolar

1. Rus Boyunduruğundaki Türkistan'ın Nüfusu	53
2. Oblastına Göre Pamuk Ekili Verimli Alanlar (Desyatına alan birimi cinsinden).....	106
3. Anadile Göre Toplumsal Tasnif (üç merkezî Oblast, 1897)	120
4. Rus Eğitim Kurumlarındaki Müslümanlar (Seçili yıllar)	130
5. Türkistan'da Rus-Yerli Okulları.....	218
6. Usûl-i Cedîd Mekteplerinin Akademik Programı (1910)	229
7. 1897 Nüfus Sayımında Kullanılan Tasnifler	271
8. Taşkent Şehir Duması Seçim Sonuçları, 1917	341

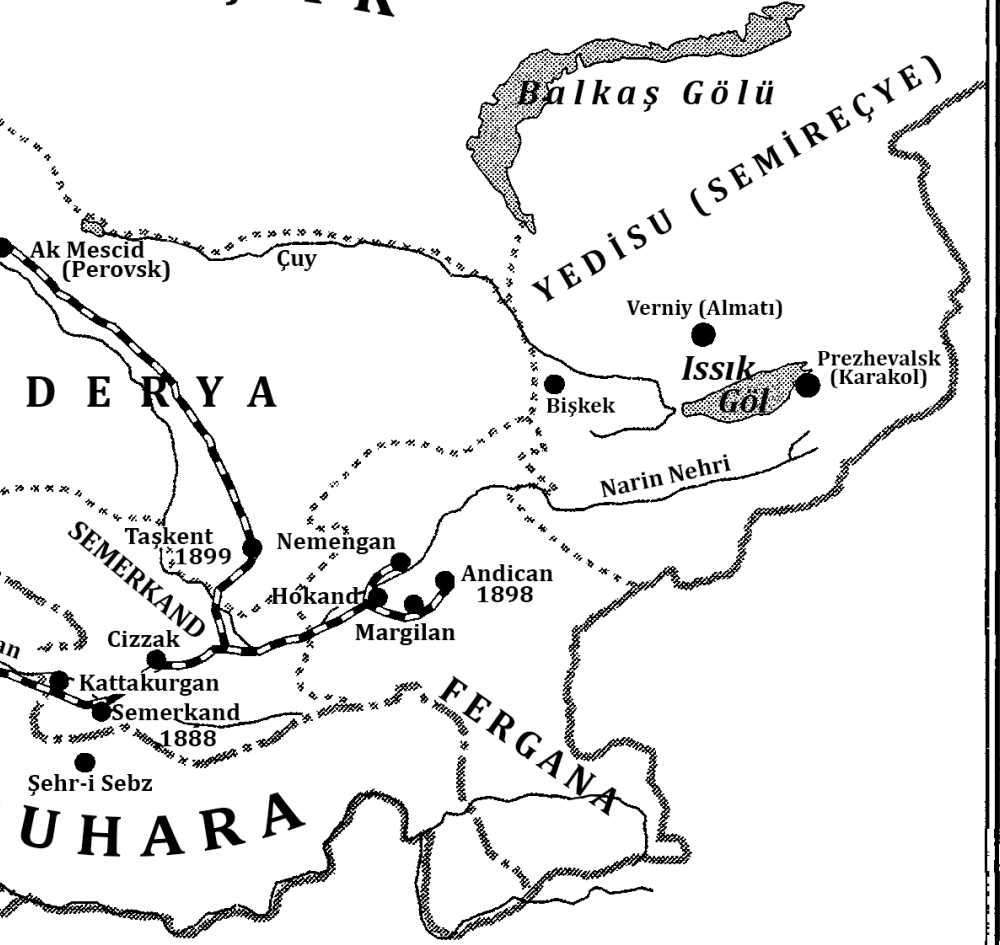
Harita 1. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında Türkistan.

Harita 2. Türkistan-ı Rusî

KIPÇAK

MÜTERCİMİN ÖN SÖZÜ

1990'ların sonunda, Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrası dünyada yeni bağımsız Türk devletlerinin kurulduğu ve Orta Asya'ya yönelik ilginin aniden yükseldiği bir dönemde yazılan bu eser, Türkistan tarihini yepyeni bir perspektifle ele almaktadır. Berlin Duvarı'nın yıkılışını takip eden on yılda, Fukuyama'nın "tarihin sonu" tezin-den Huntington'ın "medeniyetler çatışması" paradigmasına uzanan bir entellektüel iklimde, yazarın Türkistan'daki modernleşme deneyimini İslâm dünyasındaki diğer benzer süreçlerle karşılaştırmalı olarak incelemesi büyük önem taşımaktadır.

Eseri Türkçeye kazandırırken, hem orijinal metindeki kavramsal derinliği korumaya hem de Türk okuyucusu için anlaşılır bir metin oluşturmaya özen gösterdim. Çeviri sürecinde metne özgün bir değer katabilmek amacıyla, dönemin Ceditçi eserlerinden yapılan alıntuların mümkün merteye asıllarını da vermeye çalıştım. Bu nadir ve değerli metinleri bizzat yazarın kendisi benimle paylaşma nezâketini göstermiş, böylece çeviriye önemli bir otantiklik boyutu kazandırmıştır. Örneğin, Hacı Muin'in 1916 tarihli yazısından alıntılanan pasajlar gibi birincil kaynakların orijinal dildeki hallerini de okuyucuya sunma fırsatı bulduk. Bu yaklaşım, Ceditçilerin düşünce dünyasını daha iyi kavrayabilmek için eşsiz bir imkân yaratmaktadır.

1998 yılında, "İslâm ve modernite uyumsuzluğu" tezinin dünya gündemini meşgul ettiği, Samuel Huntington'ın "medeniyetler çatışması" teorisinin küresel siyâseti şekillendirdiği ve 11 Eylül olaylarının henüz gerçekleşmediği bir dönemde yazılan bu kitap, Müslüman toplumların moderniteye uyum sağlama çabalarının tek bir modele indirgenemeyeceğini vurgulayan öncü bir eserdir. Yazarın metni kaleme aldığı dönemde, postmodernizm tartışmaları akademik dünyayı etkisi altına almışken, modernleşme teorilerinin basit determinizminden uzak duran yaklaşımı, kitabın güncelliğini korumasını sağlamıştır.

Çeviri sürecinde, yazarın terminolojisini ve kavramsal çerçevesini Türkçeye aktarırken, dönemin kavramlarını korumaya ve Türk

Ön Söz

İster Amerikan akademyasındaki çokkültürlülük takıntısında isterse ana akım kamuoyunda yaklaşan, belki de kaçınılmaz görülen “medeniyetler çatışması” hakkındaki basit öngörülerde olsun, Soğuk Savaş sonrası dünyada farklılığın özünü tanımlayan şey kültürdür. İslâm dünyası, bu kültürel coğrafyada husûsî bir mevkie sâhiptir ve dünyanın diğer bölgelerine kıyasla kültürle daha fazla özdeşleşmiştir. Böyle bir düşüncede içkin olan kültürel determinizm, ancak kültürün kökeni sorusu bir kenara bırakılırsa var olabilir. Mebzul miktardaki bilimsel literatürde uzun uzadıya tartışılıyor olsa da kültürler değişmez verili değerler değildir, bizâtihi değişime ve sürekli hareketliliğe tâbidir (ancak bu literatürün hâkim tartışmaları ne kadar az aydınlattığına bakılırsa, belki de çok başarılı değildir). Her ne kadar İslâm’ın ve Müslümanların Batı muhayyilesinde işgal ettiği yer dikkate alındığında, söz konusu temel gerçekliği sürekli olarak yeniden teyit etmek zorunda kalsak da bu husus, diğer kültürler için olduğu kadar Müslüman kültürü için de geçerlidir. Elinizdeki kitapta şu temel meseleyi tartışmaya çalıştım: İslâm, Müslüman kültürü ve Müslüman olma şuuru sâbite hâlindeki husûsiyetler olmaktan uzaktır; aksine, değişirler, gelişirler ve bunu Müslüman toplumdaki farklı zümrelerin tartışmaları ve cedelleşmeleri yoluyla yaparlar.

19. yüzyıldan itibaren yeni iletişim araçlarının ve yeni sosyalleşme biçimlerinin ortaya çıkışı, kültür üzerine tartışmaların gerçekleştirebileceği yeni usûller yaratırken, Avrupa gücünün yükselişinin temsil ettiği siyâsî ve askerî zorunluluklar da bu tartışmalara ayrı bir yoğunluk kazandırdı. Modern tarihçiler, Müslümanların bu yeni mecrâlarda neleri tartıştuklarına pek az ilgi göstermişlerdir. Önde gelen kişiler ve onların fikirleri üzerine yapılan birkaç çalışma, dönemin entelektüel tarihinin seyri hakkında genel bir fikir edinmemizi sağlamıştır, ancak bu tür çalışmalarda vurgu ya açıkça dinî ya da açıkça siyâsî olarak kalmıştır. I. Dünya Savaşı’ndan önceki yarım asırda Müslüman entelektüellerin dünyaya ve dünyadaki yerlerine bakışlarının nasıl bir değişim geçirdiği hiç dile getirilmemiştir. Oysa

Türkçe Baskıya Ön Söz

Prof. Dr. Yahya Kemal Taştan'a, gösterdiği özen ve yoğun çabayla bu kitabın Türkçeye kazandırılmasını sağladığı için müteşekkirim. Kitabın artık Türk okuyucuların da istifâdesine sunulmuş olmasından büyük mutluluk duyuyorum. Umarım burada Türk modernleşmesi üzerine ilgilerini çekecek bir yön bulacaklardır.

Kitap 1998'de yayınlandı ve bu eser için ihtiyaç duyulan araştırmaların çoğu, 1990-1994 yılları arasında yapıldı. O yıllar Türkistan tarihi için henüz başlangıç dönemi idi. Mihail Gorbaçov *glasnost* politikasını başlatana kadar Ceditçilik (ya da Sovyetler Birliği coğrafyası tarihinin herhangi bir vechesi) üzerine çalışmak son derece zordu. Sovyetler Birliği içinde Ceditçiliğin millî burjuva ideolojisinin bir ifâdesi olduğuna karar verilmiş ve incelenmesi büyük ölçüde yasaklanmıştı. Ceditçilerin çoğu 1930'larda tasfiye edilmişti (birçoğu idam edilmiş, kalanlar Gulag'a gönderilmişti); isimlerinden ancak eleştirel bir şekilde bahsedilebiliyor ve eserleri, 1930'lardan sonra yeniden yayımlanamıyordu. Özbek edebiyatı tarihi, Fitrat ve Çolpan'ın adları anılmadan yazılmıştı. Aslında Ceditçilerin bibliyografyası tam mânâsıyla bilinmiyordu. Ceditçilerin hangi eserleri ve hangi sırayla yayınladıklarını belirleyerek işe başlamak gerekti. Bu eserlerin nüshalarını bulmak da güçtü. Çoğu bibliyografik nâdir eser, genellikle kütüphanelerin özel koleksiyonlarında saklanıyordu. Bu uzun ve zahmetli bir süreçti, Özbekistan'daki edebiyat araştırmacılarının (bilhassa Begali Kasımov, Şerali Turdiyev ve Naim Kerimov'un) söz konusu eserleri keşfedip yayınlamaya başlamış olması, çok işime yaradı. Sonunda Ceditçilerin yazmış olduğu neredeyse her şey ulaşabildim.

Bugün durum çok farklı. Son otuz yılda Ceditçilere âit çok sayıda eser modern baskılarla yayımlandı ve bunların birçoğu artık modern Özbekçenin Kiril ve/veya Latin alfabelerinde dijital hâliyle mevcut. Ayrıca Rus işgali arifesindeki Türkistan toplumu ve dolayısıyla Ceditçiliğin Türkistan'da ortaya çıktığı bağlam hakkında

Teknik Not

Transliterasyon

Türkistan Türkçesini Latin alfabesine aktarımında evrensel olarak kabul edilmiş bir sistem yoktur. Türkçe, bu asırda üç betikte beş farklı alfabede yazılmıştır. Modern Özbek yayıncılarının bile bu uygulamayı dikkate almadığı göz önünde bulundurulursa, tüm Özbekçe yazıları modern Kiril alfabesi yazımına göre çevirmenin albenisine direndim. Onun yerine, 1920'den önce hayatta olan kişilerin adlarının ve eserlerinin başlıklarını doğrudan yazdıkları Arap alfabesinin altı sesli harf sistemini (a, a, e, i, o ve u) kullanarak ve ünlü uyumunu dikkate almadan transkripte ettim. Kiril alfabesiyle yazılan modern Özbekçe için, o' yerine ö, k' yerine kh ve g' yerine gh yapmak dışında, 1995 yılında Özbekistan'da kabul edilen sistemi kullandım. Arap alfabesinde a ve o olarak çevrilen sesli harflerin Kiril alfabesinde sırasıyla o ve ö olarak yazılması dışında iki sistem böylece uyumlu hâle getirildi. Tacikçeyi Kiril alfabesinden aktarıırken de aynı mantığı izledim, Arap harfli Tacikçe ise Farsçaya uyumlu şekilde aktarıldı. Osmanlı Türkçesinin çağdaş Türkçe imlasında 1968 tarihli *Redhouse Türkçe-İngilizce Sözlük* temel alınmış ve Tatarca alıntılarda Tatar ünlüleri ve ünlü uyumu kullanılarak seslendirilmiştir.

Adlar ve Tarihler

Burada konu edilen dönemde yaşamış kişilerin adları, Türkistan'da çeşitli şekiller almıştır. Bazı kişiler Rus tarzı soyadları kullanırken (örneğin, Hocayev), bazıları da Tatar tarzı soyadları benimsediler (örneğin, Behbûdî, Avlânî); gelgelelim bazıları da mahlas kullandılar (*tahallüs*, meselâ Aynî), ancak çoğu sâdece ilk adlarıyla biliniyordu (meselâ, Hamza, Münevver Kâri). Bahse konu kişi tarafından en sık kullanılan adın yazılış biçimini tercih ettim ve kaynakçayı da buna göre alfabetik sıraladım. Farklı dillerde yayımlanan eserlerde

Giriş

*Hozirda biz Türkistonilar diniy va dunyaviy ilm u hunarlardan lozim-
ça habardor emasmiz. Eski maktab va madrasalarimiz bolsa boykuş
uyasiga ohşaş harobazordan iboratdur. Madrasalarimizda dunyaviy
ilm nari tursun lo-akl diniy ilmlarniñ asli bolgan tafsir va hadis ham
okutulmaydi. Muallim yatışdurmok uçun darulmualliminimiz yok.
Hunar orgatmok uçun sanoathonamiz yok. Zamonça ticorat ilmini
biladurgan savdogarlarimiz yok. Bolalarimizniñ ibtidoiy tahsili uçun
muntazim ibtidoiy maktablarimiz yok. Agar uşbu yoklik hol bilan keta-
bersak, oz vaktida hozirgi borligimiz ham yok bolur.*

Hâlihazırda, biz Türkistanlılar dini ve dünyevî ilim ve sanatlar-
dan gerektiği kadar haberdar değiliz. Baykuş yuvalarına benzeyen
köhne mekteplerimiz ve medreselerimiz virâneliğe dönmüş. Med-
reselerimizde dünyevî ilim tahsili şöyle dursun, en azından dinî
ilimlerin esasını teşkil eden tefsir ve hadis dahi okutulmuyor. Mu-
allim yetiştirecek bir muallim mektebimiz veya sanat öğretecek için
sanat evimiz yok. Zamanın gerektirdiği ticâret ilmini bilen bir tüc-
carımız yok. Çocuklarımızın ilk tahsili için düzgün ilkokullara sâhip
değiliz... Eğer işbu yokluk böyle devam ederse, çok yakında bugünkü
varlığımız da yok olacak.

Hacı Muin b. Şükrullah, 1916

Çağdaş Türkistan tiyatrosunun ilk eserlerinden birinden alıntılanan
ve Türkistan halkının karşı karşıya olduğu hayatî tehlikelere dâir
imâlar ile bu tehlikelerin üstesinden gelmek için eğitimin gücüne
duyulan derin inancı birleştiren yukarıdaki diyalog, çağdaş Türki-
stan entelektüellerinin ilk kuşağı olan Ceditçilerin reformcu proje-
sine mükemmel bir örnek teşkil etmektedir. Şimdiki zamanla ilgili
kaygı, geçmişe âit geleneklerin yalnız yeni ihtiyaçları karşılamada
âciz kalmayıp aynı zamanda geçmişle alâkalı değerlerin aktarımında
da başarısız olduğu hissinden kaynaklanıyordu. Modern dünyanın
eşi benzeri görülmemiş tehditleri karşısında eğer varlıklarını koru-
yacaklarsa, Türkistanlıların kusursuz bir kültür ve toplum reformu-
na ihtiyacı vardı. Ceditçiler, kendilerini toplumlarının reformcuları

olarak görmelerine rağmen, moderniteyi coşkuyla benimsemeleri, onları, köklü yeni cemiyet anlayışlarına yöneltti. Geleneği kurtarmaya yönelik çabaları, geleneği yeniden tanımladı ve İslâm'ı "saf" hâline döndürme gayretleri, İslâm'a ve Müslüman olmanın ne mânâyâ geldiğine dâir yeni anlayışları da berâberinde getirdi. Ceditçiler, projelerine hatırı sayılır bir destek bulmayı başardılar, ancak reform çağrıları, toplumlarındaki yerleşik seçkinlerin (kadimcilerin) şiddetli muhâlefetine de yol açtı. Türkistan kültürünün mânâsı üzerine yapılan tartışmalar sayesinde Türkistanlılar, modern dünyayı ve bu dünyadaki yerlerini tahayyül etmeye başladılar. Elinizdeki kitap bu tartışmanın hikâyesini anlatıyor.

Bu tartışmanın köklerini Türkistan'ın modernite deneyiminde arıyorum; bu, yeni benlik ve toplumsal örgütlenme biçimlerini, yeni entelektüel üretim türlerini ve dünyayı (ve bireyin onun içindeki yerini) tahayyül etmenin yeni yöntemlerini berâberinde getiren küresel bir durumdur. Modernite ne kültürel olarak belirli normların veya özelliklerin telkin edilmesine indirgenebilir ne de iktisâdî kalkınmanın müterâdifidir. Aksine, son yıllardaki mebzul miktardaki disiplinler arası literatürün ileri sürdüğü gibi modern durum, geleneği dönüştürür (aslında geleneği, gelenek olarak tasavvur etmeyi mümkün kılar); sayısız kültürel biçimler alır, üretir ve iktisâdî kalkınma kadar az gelişmişlikte de içkindir. Dolayısıyla bu modernite anlayışı, modernleşmeyi, geleneksel biçimleri kuşatarak, kendine yönelik tüm karşı çıkışları da tasfiye eden ve bunu tek doğrusal süreç olarak gören klasik modernleşme teorisinden oldukça farklıdır.

Türkistan cemiyetinin içinde bulunduğu açmazla ilişkin Ceditçi formülasyon, elli yıllık Rus emperyal yönetimi sırasında Türkistan'ın yaşadığı köklü dönüşümünün sonucu olduğu kadar aynı zamanda ona verilen bir cevaptı. Rus güçleri, 1860'lar ilâ 1880 yılları arasında Türkistan hanlıklarını beklenmedik bir şekilde işgal ettiğinde ne tiyatro ne matbaa ve ne de hayır cemiyetleri vardı. Tüm bu kültürel üretim araçları, yarım asırlık Rus hâkimiyeti döneminde ortaya çıktı. 1867'de Türkistan Genel Vâliliği'nin kurulması ilâ 1917 Rus Devrimi arasındaki yıllarda Türkistan, giderek emperyal (ve dolayısıyla küresel) ekonomik ağlarla iç içe geçti; eski seçkinlerin yitip gitmesi ve yenilerinin ortaya çıkmasıyla Türkistan'ın toplumsal düzeni büyük ölçüde yeniden şekillendi. Tabiatıyla siyâsî düzen de

1 On Dokuzuncu Yüzyılda Bilgi ve Toplum

Timur Emirliđi'nin çöküşü ile Rus işgali arasında geçen üç buçuk asır, Türkistan tarihinin en az anlaşılan dönemini teşkil eder. Dönemin edebî ürünleri hâlâ büyük ölçüde yazma hâlinindedir ve bilimsel ilgi, Timurluların parlak zamanlarına veya daha kolay ulaşılabilir Rus dönemine odaklanmaktadır. Sistematik araştırmaların yokluğunda, V. V. Bartold'un "Orta Çağların aksine, 19. yüzyılda Türkistan, İslâm dünyasının en geri ülkeleri arasındaydı" hükmüyle cebelleşmek zorunda kalıyoruz.¹ Sovyet akademisi, olumlu bir gösterge olarak 19. yüzyılda devletlerin merkezileşmesine odaklanma eğilimindeydi (ve bunu 18. asrın feodal çekişmeleriyle kıyaslıyordu); ancak, bu dönemin kültürü hakkındaki hükmü pek de âdil değildi. Bununla birlikte Rus işgali arifesinde ortaya çıkan kültürel üretim siyâsetini, Ceditçilerin reform yapmak için yola çıktıkları siyâseti anlamak istiyorsak, konuyu estetik yargı alanından kurtarmak ve onu kesin olarak sosyal pratik alanına yerleştirmek icap eder. Bu başlı başına çok mühim bir ödev olmakla birlikte Çarlık döneminin kültür siyâsetini anlamak için de temel öneme sâhiptir.

Bilgi, Okuryazarlık ve Kültür

19. yüzyıl Türkistan'ındaki geleneksel İslâmî tedrisata yönelik ağır eleştiri, belki de tüm Çarlık ve Sovyet gözlemcilerinin, bilim insanların ve yetkin kişilerin, Ceditçilerin ve muhâceretteki milliyetçilerin hemfikir olduğu tek bilimsel alandır. Türkistan geleneksel mektepleri ve medreseleri, Türkistan'ın yozlaşmasının değilse bile atâletinin en açık işâreti idi. Bu gözlemcilerin kendi geliştirdikleri kıstaslara göre değerlendirildiğinde, geleneksel mektep ve medresenin verimsiz, anlamsız ve hatta zararlı olarak görülmesi şaşırtıcı

¹ V. V. Bartold, "İstoriya kulturnoi jizni Turkeстана (1927)", *Soçineniya*, Moskva, 1963, II/I: 297.

2 Sömürge Toplumunun Teşekkülü

Rus İşgali

Başkurt ve Kazak bozkırlarının önceki bir buçuk asır boyunca Rus devleti tarafından tedricî sûrette boyunduruk altına alınması, Rusya'yı 19. yüzyılın ortalarında Türkistan hanlıklarıyla coğrafi açıdan komşu hâle getirmişti. Bu vâkıayı müteâkip yaşanan çatışmada Rus kuvvetlerinin teknolojik ve kurumsal üstünlüğü, büyük bir kolaylıkla ve hızla gerçekleştirilen işgal için başlı başına bir gerekçe teşkil etti. Rus yayılmasının ardındaki sâik çok tartışılmışsa da Türkistan'ın istilâsında arzukeş ve hırslı generallerin teşebbüslerinin mühim ve geri dönüşü olmayan roller oynadığı açıkça görülüyor.¹

Rusya'nın bir hanlık aleyhine ilk toprak kazanımı, 1853 yılında, General V. A. Perovskiy emrindeki Rus kuvvetlerinin Orenburg sınır tahkimat hattını tamamlamak maksadıyla Hokand'daki Akmesjid kalesini almasıyla vukû buldu. Orenburg ve Sibirya hatlarının birleştirilmesine karar verildiğinde daha ileriye hareket on yıl müddetle durdu. Neticede meydana gelen ileri hareket, lafzen Hokand idâresinde olan Türkistan (Yesi) ve Evliyâ Ata şehirlerinin istilâsına yol

¹ Sovyet tarih yazımı uzun süre Rus yayılmasının ardındaki ekonomik sâike odaklanmış, pek de ikna edici olmayan bir şekilde Rusya'da yeni doğmakta olan burjuvazinin yeni pazarlar bulma ihtiyacını öne sürmüştür. Bu bağlamdaki klasik ifâdeler için bkz. N. A. Halfin, *Prisoedineniye Sredney Azii k Rossi (60-90-e godı XIX v.)*, Moskva, 1965. Rusya'nın Orta Asya'ya yayılmasıyla ilgili pek çok Batılı tarih yazımı, Rusya'nın Hindistan'a doğru planlı bir şekilde ilerlediğini öne sürerken, hâlâ on dokuzuncu yüzyıl İngiliz anlayışının esiri durumundadır; bu temanın yakın zamanda vulgarize edilmiş bir örneği için bkz. Peter Hopkirk, *The Great Game*, Londra, 1990. Rus yayılmasının arkasında büyük bir strateji olduğu varsayımı, bence oldukça ikna edici bir şekilde şu makâlelerde sorgulanmıştır: David MacKenzie, "Expansion in Central Asia: Petersburg vs. the Turkestan Generals (1863-1866)", *Canadian Slavic Studies*, 3 (1969): 286-311; ve Peter Morris, "The Russians in Central Asia, 1870-1887", *Slavonic and East European Review*, 53 (1975): 521-538.

3 Ceditçiliğin Menşei

1899 yılında, yirmi beş yaşında genç bir adam Zakaspi Demiryolu vâsıtasıyla Semerkant'tan İstanbul, Kahire ve Mekke'ye gitmek üzere Maverâ-yı Kafkasya'ya doğru yola çıktı. Bu yolculuk, daha sonra Tatar modasına uygun tarzda Behbûdî soyadını alacak olan Mahmud Hoca ibn Behbûd Hoca'nın hayatında bir dönüm noktası teşkil edecekti. Behbûdî seyahatleri sırasında Osmanlı İmparatorluğu ve Mısır'da halk eğitimindeki yeni gelişmelere şâhit oldu ve kültürel reforma ilgi duyan öncü isimlerle tanıştı. Sekiz ay sonra Semerkant'a döndüğünde, Bahçesaray'da Kırım Tatarı reformcu İsmail Bey Gaspıralı (1851-1914) tarafından çıkarılan *Tercüman* gazetesine abone oldu. Behbûdî'nin toplumsal kariyeri, 1902'de resmî *Türkistan Vilâyetiniñ Gazeti*'nde (TVG) ilk makâlelerinin yayınlanmasıyla başladı ve kendi kuşağının en önde gelenlerinden biri olduğunu ispatladı. Gaspıralı'nın geliştirdiği usûl-i cedîd tarzında okuma yazma öğreten mektebi savundu. Yıllar içerisinde umûmî bilgiler tarzında birçok kitabının yanı sıra usûl-i cedîd mektepleri için okuma kitapları kaleme aldı; bir gazetenin ve ardından kendi dergisinin nâşirliğini yaptı ve yayımladı. Yayıncılık faaliyetleri kayda değer ölçüde arttı ve 1913'te tüm Müslüman dünyasından kitapların bulunduğu bir kitabevi açtı. Aynı yıl Semerkant'ta sahnelenen *Pederküş* adlı oyunuyla Türkistan'ın ilk oyun yazarı oldu. Vefat ettiği 1919 yılına kadar hemşerilerini "cehâlet uykusundan uyandırmaya" ve yeni çağın gerektirdiği bilgiyi edinmeye teşvik etmeyi sürdürdü.

Mâmâfih duyduğu tüm reform heyecanına rağmen Behbûdî (1874-1919), Türkistan'ın eski kültürel seçkinler zümresine mensuptu. Babası Semerkant'ın eteklerindeki Bahşı Tepe köyünün kadısıydı ve Behbûdî'ye evde babası ve amcaları tarafından dönemin klasik medrese metinleri okutuldu. yirmi yaşındayken babası öldü ve bu yüzden Behbûdî iş aramak zorunda kaldı. Kendi de kadı ol-

4 Nasîhat Siyâseti

Kamuoyu ve Kamusal Alanlar

Jürgen Habermas'ın kamusal alan kavramı son yıllarda büyük ilgi görmektedir. Habermas, kamusal alanını çok bilinçli bir şekilde Avrupa burjuva tarihinin belirli bir anı olarak tanımladığından, (her ne kadar denenmiş olsa da) mukâyeseli araştırmalar bakımından bir model olarak sağladığı fayda sınırlıdır. Hem malların ve şahısların sâhibi hem de insanlar arasında bir insan, yâni hem *bourgeois* hem *homme* olan özel şahısların “(kamusal olarak) bir araya geldiklerini (ve) hükûmetin kamusal düzenlemelerine tâbi olan kamusal oyunu vakit geçirmeksizin sâhiplenerek; bu erkle, esâsen özelleşmiş olan ama kamusal bakımdan da önem taşıyan mal dolaşımı ve toplumsal emekle ilgili genel kurallar konusunda hesaplaşmaya koyulduklarını” Habermas'ın incelediği ortamlar dışında, hele hele sömürge dünyasında bulmamız pek mümkün değildir.¹ Gerçekten de bazı bilim insanlarının ileri sürdüğü gibi, Habermas'ın kamusal alan tanımı, 18. asır Avrupası için bile fazlasıyla idealize edilmiştir.² Bununla birlikte, basının ortaya çıkışı, hatırı sayılır yayıncılık ticâreti, tartışma gruplarındaki yoğun sosyalleşme ve hayırsever cemiyetler, Türkistan'daki kültürel üretimin niteliğini yeniden şekillendirmiştir. Türkistan'da hiç burjuva olmamış olabilir, ancak kültürün yeniden üretildiği bağlamın dönüşümü önem arz ediyordu. Habermas'ın tanımıyla birebir örtüşmemesinden duyduğumuz hayal kırıklığı içinde, benzerlikleri gözden kaçırmak işten bile değildir. Eleştirel bir söylem olarak Ceditçilik, Rus işgalinin yarattığı dönüşümler neticesinde ortaya çıkan kamusal tartışma alanında doğ-

¹ Jürgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society* (trans. Thomas Burger-Frederick Lawrence), Cambridge, 1989 (özgün dilde 1962), 27, 55.

² Robert Darnton, “An Enlightened Revolution?”, *New York Review of Books*, 24 October 1991, 34. Ayrıca bkz. Craig Calhoun (ed.), *Habermas and the Public Sphere*, Cambridge, 1992. içindeki makâleler.

5 Kurtarıcı Bilgi

Tüccar Gazi-bay, oğlu Abdülkahhar'ı okutmayı önemsemeyen câhil biriydi. Oğlunu okula göndermek yerine, on altı yaşındayken Meryem'le evlendirdi. Abdülkahhar cehâletinden dolayı kendini kötü alışkanlıklara kaptırdı, kısa süre içinde servetini içki ve kumarda hebâ etti. Her şeyi kaybedince evini rehine bıraktı; Meryem'i iki çocuğuyla bir başına bırakarak ortadan kayboldu. Ancak Meryem zekiydi, bilginin kıymetini biliyordu ve tüm zorluklara rağmen -kapı kapı dolaşıp komşularının hizmetçiliğini yapmak zorunda kaldı-oğlu Alimcan'a ilk eğitimini verdi. Alimcan, sokakta oynamak yerine düzenli olarak câmiye giden, kibar ve çalışkan bir çocuktur. Derken bir gün arkadaşı Ahmedcan, Alimcan'ı usûl-i cedîd üzere eğitim veren mektebe götürdü. Muallim Alimcan'a karşı çok nazik davranırdı ve onu mektebe kabul etti, harç bedelini almadı ve mektep için gerekli malzemeleri temin etti. Annesinin verdiği iyi eğitim sayesinde Alimcan başarılı oldu ve bir yıl içinde iki sınıfı birden tamamladı. Sınavda akranlarını geride bıraktı ve okulu ziyârete gelen saygın kişilerin sorduğu tüm soruları cevaplayarak kendisine, mektebe ve usûl-i cedîde güven kazandı. Zaman içerisinde mezun oldu ve ikmal imtihanına katılan bir tüccar tarafından kâtip olarak işe alındı. Alimcan, bilgisi ve çalışkanlığı ile tüccarın güvenini kazandı ve tüccar kızını ona verdi. Bu arada Alimcan babasının hayatta olduğunu ve Taşkent'te bir barakada hayatını sürdürdüğünü öğrendi. Babasını kurtarmak için Taşkent'e gitti (Hokand'dan on altı saat süren tren yolculuğunu okuyarak geçirdi) ve böylece âilesini yeniden bir araya getirdi. Alimcan'ın kayınpederi kısa bir süre sonra vefat etti ve servetini, âilesiyle birlikte, sırf sâhip olduğu bilgi sayesinde ömrünün sonuna kadar mutlu mesut yaşayan Alimcan'a bıraktı.¹

¹ Hamza Hakimzada Niyazi, *Yangi saâdat (milli roman)*, Hokand, 1915. Bu ana olay örgüsüne çok sayıda manzum ve mensur Ceditçi eserde rastlanmaktadır; ayrıca bkz. Sadreddin Ayni'nin *Tehzibü's-sibyân*, Semerkand, 1911 adlı eserinde yer alan *Hânedân-ı hoşbaht* adlı mektup romanı; Abdulhamid Sulaymâni [Çolpan], "Doktor Muhammadyâr," *ST*, 1914'te tefrika edilmiştir. Bu kurgunun asıl

6 Milleti Tahayül Etmek

*Ogoh olung bu kun ey aziz millatim
Tô zoye olmasun siza koygon muhabbatim.
Fikrim hamışa millatim işkinda boglidur
Rang za'faronu diydası kon uşbu suratim.*

Agâh olun bugün ey aziz millet
Tâ zâyi olmasın size duyduğum muhabbetim
Fikrim hemişe milletim aşkinda bağlıdır.
Reng zaferan ve didesi kan işbu sûretim.

Tevellâ, 1914

Millet, Ceditçi reformun merkezî noktasını teşkil ediyordu ve Töle-
gen Hocamyarov Tevellâ'nın yukarıdaki ifâdelerine benzer duygu-
lara hemen her Ceditçi yazarın eserinde rastlanmaktaydı. Ceditçilere
göre, millete duydukları alâka, onları toplumlarındaki yalnızca ken-
di bencil çıkarlarını düşünen diğerlerinden ayırıyordu. Ancak böyle
bir ilgi yeni idi: Geleneksel Türkistan tarih anlayışları hânedanlar ya
da boylar etrafında şekillenmişti. Şimdi yeni dünya anlayışları yeni
kimlik telakkilerini doğuruyordu. Ancak millet, Ceditçi düşüncede
merkezî bir yer tutsa da sınırları ve bu sınırların nasıl çizileceği sü-
rekli değişti; çünkü millet ilk bakışta birbiriyle mütenakız gibi
görünen oldukça muğlak şekillerde tahayül ediliyordu. Her şeye
rağmen hayal etme biçimlerinin hepsi moderndi ve bunların hepsi
Ceditçilerin 1917 öncesi ve sonrasında dünyada nasıl hareket ettik-
lerini tanımlamaya yardımcı oldu.

Türkistan'a ilişkin güncel eserlerde kimlik sorunlarına büyük
önem atfedilmesine rağmen, Sovyet öncesi kimlikler yeterince an-
laşılamamıştır. Sovyet paradigmasının hâricinde kalarak yazan çoğu
yazar, Türkistanlıların Sovyet öncesi kimliği hakkında iki görüş-
ten birini paylaşır. Bu görüşlerden ilki, 1917'den önce Türkistan-
lıların dinî kimlik dışında her türlü kimlikten mahrum olduğunu
iddia etmektedir. Meşhur Rus oryantalist V. V. Bartold, 1926 gibi
geç bir tarihte şöyle yazabiliyordu: "Türkistan'ın yerleşik halkları

7 Millete Rehberlik Etmek

Toplumsal vizyonun millet üzerine yeniden odaklanması, berâberinde yeni sorumluluklar ve yeni liderlik iddiaları getirdi. Ceditçiler, milletin menfaatleri doğrultusunda hareket ettiklerini iddia ederken cemiyetteki muhtelif gruplara yönelik eleştirileri, bu grupların cemiyetlerinin gelişiminde uygun rollerini oynamadıkları algısından kaynaklanıyordu. Ceditçi yazarlar, ister servetlerini abartılı ziyafetlere harcayan zengin tüccarlar olsun, isterse usûl-i cedîde karşı çıkan gelenekçi ulemâ olsun, muhâliflerinin bencilliğini ve dar görüşlülüğünü sürekli kınamışlardır. Daha da önemlisi, yeni çağda toplumsal rollerini ve sorumluluklarını belirleme yetkisini talep edenler millet adına Ceditçilerdi. Ceditçiler millet için ne kadar mühimse, millet de onlar için o kadar mühimdi.

Doğrudan devlete yönelik siyâsî eylem, 1917 öncesinde Ceditçilerin mücadelelerinde cüzî bir yer tutuyordu. Türkistan'ın sömürge konumu, çarlığın yarı-anayasacılık tecrübesinin hâricinde tutulmasını dayattığından, 1905'ten sonra bile bu tür bir hareket için imkânlar yetersizdi. 1914 yılına geldiğinde Ceditçilerin kendilerine duydukları özgüvenin artması, birçoğunu siyâsete girmeye yöneltti; stratejileri, mevcut yasal çerçeve içinde faâliyet göstermek ve siyâsî alanda millet adına konuştuğunu iddia etmek gibi iki gerekçe çerçevesinde belirlendi. Ceditçilerin millet kavramı, evrensel iddialarla gizlemeye çalıştıkları hâlde, aslında Türkistan cemiyetinin belirli bir kesimini temsil ediyordu. Dolayısıyla Ceditçilerin toplumda sâhip oldukları konumları, siyâsî eylemlerini esaslı bir şekilde şekillendirdi.

Milletin Konumu

Ceditçilerin milletinin cemiyet içindeki yerini belirlemeye çalışırken, öncelikle yok olma ve yıkımla ilgili dehşet verici uyarılarını daha yakından incelemekle başlayabiliriz. Kimin hayatta kalması tehdit altındaydı? Açıkçası, Türkistan halkının fizikî varlığına yö-

8 1917: Karar Anı

Şubat 1917 Rus devrimi, Türkistan'a telgraf vâsıtasıyla ulaştı ve herkesi şaşkına çevirdi. Bir gecede yarım asırdır yerleşmiş olan siyâsî düzen ortadan kayboldu. Yeni düzen içinde örgütlenmeye çalışan gruplar Petrograd'da cereyan eden hâdiseleri tâkip ettiler, ancak Türkistan'daki toplumsal gerginlikler uzaktaki Petrograd'dakilerle pek az müşterek noktaya sâhip olduğundan, yeni dönemin siyâseti tamamıyla Türkistan'ın sömürge gerçekleriyle iç içe geçmişti. Muvakkat Hükûmet'in icrâ komiteleri devrimin ilk birkaç gününde işçi, asker ve köylü vekilleri şûrâlarıyla yan yana belirirken, ikili iktidarın bilindik modelleri Türkistan'da da ortaya çıktı; fakat her iki taraf da Rus halkını temsil ediyordu. Çok daha dikkat çekici olan ise Rus ve Müslüman siyâseti arasındaki ayrışmaydı, zîra işgalden bu yana Türkistan hayatını şekillendiren Rus-yerli ikiliği önemli bir siyâsî güç hâline gelmişti.

Devrim Türkistan'daki Müslüman siyâsetinin tabiatını da değiştirdi. Kısıtlı bir kamusal alana hapsedilen, mektepler ve gazeteler üzerinden yürütülen kültür mücâdelesini, bir gecede, reyle kararlaştırılacak açık bir siyâsî mücâdeleye dönüştü. Bu durum Ceditçileri müşkül bir vaziyete soktu, zîra kendi cemiyetleri içindeki otorite mücâdelelerinin henüz yeni başladığı oldukça âşikârdı. Kentli seçkinlerin mücâdelelerinde işe yarayan bu stratejiler, kitlesel seferberlik çağında her vakit muvaffak olamıyordu. Ceditçiler ile muâzırları arasındaki ihtilâf açığa çıktıkça, her iki tarafın da devrimin açtığı fırsatlara olan tepkilerini şekillendirdi. Ceditçiler, Şubat devriminin barındırdığı liberal anayasacılık vaadini benimsemiş ve Çarlık dönemindeki siyâsî stratejilerine uygun olarak, Türkistan'ın Rus hayatına iştirakini en üst düzeye çıkarmaya çalışmış ve bu umut, Ceditçi yazarlar tarafından 1917 yılı boyunca sürekli dile getirilmiştir. Muâzırları ise Türkistan'ın Çarlık içindeki konumunu belirleyen yerel özellikleri ve Türkistan toplumu içindeki kendi mevkilerini muhâfaza etmeye çalışmışlardır.

Son Söz

Ceditçiliğin Dönüşümü

Devrim, Türkistan Ceditçiliği tarihinde bir dönüm noktası oldu. 1917 yılına gelindiğinde, Ceditçiler cemiyette yeni bir zümre olarak varlıklarını ispat etme ve liderlik iddialarını sürdürme konusunda başarılı olmuşlardı. Matbûatın (ve daha sonra tiyatronun) ortaya çıkışı, eski kültürel seçkinlerin giderek marjinalleştiği, çağın ihtiyaçlarıyla alâkası olmadığı için kültürel sermâyelerinin Ceditçiler tarafından küçümsendiği ve milletin hayrına olan bağlılıklarının sorgulandığı yeni bir kamusal alan yaratılmasına imkân tanımıştı. Matbûatın getirdiği ve usûl-i cedîd mekteplerinde yeniden üretilen yeni bilgiler, yeni bir dünya anlayışına yol açtı. Muâsır Avrupa'nın hâkim söylemlerinden devşirilen millet, artık Müslüman cemiyetindeki fikir ve pratiklerin faydasını ölçmek için bir kıstas olarak kullanılıyordu. İslâm'ın varlığı, din âlimlerinin toplumsal pratiklerinden soyutlanarak kutsal metinlere dayandırıldı; Ceditçilerin iddiasına göre bu metinlere ulaşmak, gerekli bilgiye sâhip herkese açıldı. Aynı zamanda Ceditçiler, İslâm'ın selâmetini Müslümanların terakîsine bağlı görüyorlardı. Böylece Müslüman cemiyeti, berâberinde getirdiği tüm hak ve yükümlülüklerle birlikte muâsır bir millet hâline geldi. Usûl-i cedîd mekteplerinin, neşriyatın ve tiyatroların sayısıyla değerlendirildiğinde, Ceditçilerin başarısı 1917'den önce tartışılmazdı. 1917'deki Türkistan kültürel hayatı, bir kuşak öncesinden bile çok farklıydı.

Bununla berâber Ceditçilerin başarısı henüz tekemmül etmemişti. Yeni kamusal alan hâlâ çok küçük ölçekliydi ve eski seçkinlerin statü ve prestijleri zayıflamışsa da toplum genelinde hâlâ çok güçlüydü. Şubat devrimi, eski kültürel reform siyâsetini bir gecede kitlesel seferberlik siyâsetine dönüştürdüğünde, Ceditçiler kendilerini yeni ve belirsiz bir zeminde buldular. O zamana kadarki siyâsî stratejileri, otokratik bir sömürge devletinin siyâsî faaliyetlere getirdiği kısıtlamalarla belirlenmişti. Muvakkat Hükûmet tarafından

Dizin

- I. Dünya Savaşı 21, 101, 161, 187, 287, 312, 314, 350
1897 nüfus sayımı 270, 271
1905 devrimi 121, 172, 304, 321
1916 ayaklanması 89, 90, 317, 318, 319, 325, 328, 330, 350, 360, 367
- A**
Abduh, Muhammed 160, 238
Abdülhamid II 261, 262, 314
Abdülhamid Süleymanoğlu, bk. Çolpan 152
Abdülvâhid Kâri 309
Abdüssami Kâri Ziyâbayev 168, 210
Abidi, İsmail 134, 173
Aczî 141, 142, 154, 180, 199, 200, 221, 345, 384, 388
adap 57, 59, 60, 63, 234; matbûat ile yeniden tanımlanan 188
âdet 96
Afganistan 80, 104, 109, 144, 145, 161, 191, 367
Ağaoğlu, Ahmed 162, 265
Ağayev, Yurali 358
ahlâk: usûl-i cedîd mekteplerinde 234, 235
Ahmed Hilmi, Şehbenderzâde Filibeli 162, 163
Ahundov, Mirza Fethali 221 Akçura, Yusuf 162, 265
Akmescid 85, 115, 334
aksakkal 361; köyün 100; zanaat loncalarının 65
Alaş Orda 361
Aligarh 294
Âlimkul 78
Ali Şîr Nevâî 385
alkol 92, 191, 200, 201, 202, 203
Allworth, Edward 40, 146, 147, 170, 181, 339
Altışehir 81
anavatan 279, 281; Rus çarlığı 313
Anderson, Benedict 170
Andican 101, 129, 175, 225, 317, 319, 322, 334, 344, 359
Andican ayaklanması 93, 101
antikolonyalizm 173, 377
Arabistan 81, 134, 142, 144, 280
Arapça: Ceditçilerin a. bilgisi 145, 158 Ceditçilerin a. hakkındaki görüşleri 237 medreselerde 62; usûl-i cedîd mekteplerinde 231
Arif Hoca 309
Aristov, N. A. 268 Askarov, Ali Asker 182 Aşkabat 117
Avlânî 24, 31, 144, 150, 154, 161, 168, 173, 175, 180, 182, 185,

- 186, 210, 232, 236, 279, 284, 289, 290, 291, 297, 318, 332, 338, 344, 360, 371, 384; *Advokatlık Oson mi?* 179, 297; âile hakkında 300; tiyatrodâ 182
- Avrupa 367; Ceditçilerin algılayışı 191, 192, 378; sorunlu bir yapı olarak 52; taşıyıcısı olarak Rusya 91
- Aydarov, Muhammedcan 172
- Âyine* 142, 162, 175, 178, 193, 196, 197, 204, 226, 275, 284
- Aynı, Sadreddin 31, 58, 59, 60, 62, 64, 70, 71, 150, 180, 263, 384
- Aziya* 144, 173
- B**
- Bahâeddin Nakşibend 196, 200
- Bakâ Hoca b. Seyyid Hâdi Hoca 274
- Bakü 104, 139, 142, 193, 290
- Bartold, V. V. 55, 248, 269, 272
- Basmacı 368, 369
- Batılılaşma b. eleştirisi 50, 52, 53
- Bayezidskiy, Zeki 181
- Bedri, Abdullah 182, 378; *Ahmak* 179
- Behbûdî, Mahmud Hoca 24, 31, 125, 126, 141, 142, 143, 144, 146, 153, 154, 158, 159, 160, 162, 169, 172, 174, 176, 178, 181, 182, 183, 186, 188, 190, 193, 194, 198, 199, 202, 209, 211, 212, 236, 239, 245, 259, 260, 273, 274, 275, 276, 277, 279, 282, 284, 285, 287, 288, 289, 290, 299, 300, 301, 307, 309, 312, 313, 315, 316, 318, 326, 329, 337, 343, 345, 348, 358, 359, 384; ayrıca bk. *Âyine*; hıfz-ı sıhhat-i âile hakkında 300, 301; I. Dünya Savaşı 314, 316; kitabevi 182; *Pederkiş* 125, 181, 182, 184, 199, 209, 210, 212; Sartlar hakkında 274, 275; *Semer kand* 174; seyahatleri 193; sosyalist partiler hakkında 292 tiyatro 183; Vaslî ile polemigi 211, 212; ve kiraathâne 184, 186
- Bektimirov, Ahmedcan 173
- Belcivan 253
- Belh 72
- Bennigsen, Alexandre 131, 149, 175, 249, 260, 383
- Bîdil 60, 232, 240
- Bigi, Mûsâ Cârullah 292, 306, 342
- Bigiyev, Muhammed Zâhir 139
- bilgi: aktarımı 56, 57, 65, 66, 71; Ceditçilerin anlayışı 188, 190, 197, 203, 215; dinî ve dünyevî arasındaki ayrım 56, 235; sömürgeci 97; Türkistan'da geleneksel anlayış 56
- bilimin otoritesi 157, 196, 235, 240, 299
- Bişkek 117, 317
- biy* 96
- Bolşevikler: gizli anlaşmaların yayınlanması 377 Rusya ve Şarkın Emekçi Müslümanlarına Çağrı 369
- Bourdieu, Pierre 24, 40, 41, 42
- Bregel, Yuri 269, 277

Buhara 73, 142, 343; daimî ordu 74, 82; işgali 86, 87, 88; Osmanlı İmparatorluğu ile münasebetleri 83, 86; Rus siyâsî temsilciliği 89, 116, 174; tiyatro 183

Buhara Halk Cumhuriyeti 384

Buhârâ-yı Şerîf 174, 176

C

Ceditçiler: 1916 ayaklanması ve 318, 319; bilgiye hayranlık 215; Buharalı 174, 378, 379; cinsellik hakkında 300, 301; coğrafya 158, 159; ikinci kuşak 152; kadınlar hakkında 296, 297, 298, 299, 302; Kadimcilerin eleştirileri 207, 208, 301, 302; laik aydınlar ve 155 liderlik iddiası 292; seyahatler 142, 144, 145, 160, 161, 163 siyâsette 312, 321sömürge aydınları olarak 50 tasavvuf 292, 293 toplu profil 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147 Türkistan Komünist Partisi'ne katılmaları 370 ve I. Dünya Savaşı 312, 313, 314, 315 ve laik aydınlar 154, 155 ve tüccarlar 150, 151, 290, 291 ve ulemâ 148, 149 yeni tarih kavramları 157

Ceditçilik: çeşitliliği 44, 45, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 286 dönüşümü 363, 364, 365 İslâm'ın yeni kavramlarla tanışması 235, 236, 237, 238 köylüler hakkında 293 kuşaklar arası çatışma olarak 209 seçkin rekâbeti olarak 39, 40, 41, 42, 43 tarihyazımı 37, 38, 126 ve devlet 43, 165,

167, 222, 312, 363, 364, 365, 383, 384 ve Müslüman modernizmi 37, 163 ve Osmanlı İmparatorluğu 160, 161 yeni seçkinler 39, 40, 41, 42

cehâlet: Ceditçi reformun temel meselesi olarak 189, 199 İslâm'ın yozlaşması olarak 196, 197

Cengiz Han 72, 78, 374

cinsellik: yeni anlayışlar 300

Cizzak 86; 1916 yılında 316, 317, 328 coğrafya 158, 159 ve ittihâd-ı İslâm 261

Cuybarî Hocaları 77

Ç

Çağatay: şehirli nüfusu tanımlayan bir terim olarak 253

Çağatay Gurungi 375

Çağatay milliyetçiliği 375

Çaykin, Vadim 319, 335

Çernyayev, M. G. 86, 94

Çıfıtlar: Ceditçi söylemde 194, 198, 199, 258, 259 Türkistan'da 121, 122

Çimkent 127

çistaç 108

çocukluğun keşfi 232, 233

Çokay, Mustafa 155, 156, 166, 333, 334, 336, 337, 339, 358, 361, 365, 368, 369

Çolpan 24, 27, 152, 154, 176, 180, 199, 214, 288, 320, 384 *Doktor Muhammedyâr* 176, 199

Çust 161

D

- Dâniş, Ahmed Mahdum 79, 130, 149, 150
 Darwinizm, sosyal 197, 199, 259
dehyak 69
 demiryolu 89, 104
 Devletşae, Behram-bek 273, 274, 275, 277, 280
 Devrân, İbrahim 296, 313
 dil birliği 140, 282, 283; Türkistan istisnâcılığı 283, 284
 dil reformu 281
 Diyûbend 148
 Duhovskoy, S. M. 102, 113, 120
 Duma, Devlet 308, 309, 333
 Dükçü İşan 101

E

- Ebulfeyz Han 72
 edebiyat: *ayrıca bk. her bir yazar*; Ceditçilerce yazılan eserler 178, 180; didaktizm 179
 Edirne 193, 194, 263
 egzotikleştirme 98
 Eickelman, Dale 24, 47, 56
 el-Buhârî 190, 257
 el-Ezher 160
 el-Fârâbî 190, 257
el-İslâh 148, 150, 175, 176, 177, 208, 212, 302, 303
 el-İzâh 372
 el-Kâşgarî, Mahmud 251
 emperyalizm söylemi 91, 93

enflasyon 187

Enver Paşa 368, 376

Ermeniler: Ceditçi söylemde 194, 198, 258, 259; Türkistan'daki 122

Ersoy, Mehmed Âkif 162

eşraf/seçkinler: on dokuzuncu yüzyılda 76; Rus boyunduruğu döneminde 110, 114, 127, 128, 304

Etherton, P. T. 367

Evliyâ Ata 85, 204, 380

F

Fahredden, Rızâeddin 238

Fars dili 252, 253

Fas 197

Fâzılbeğ Âtâbekoğlu 178

Fergana 73, 80, 103, 104, 105, 122, 139; Ceditçiler 144, 146

Fergana Oblastı Müslüman Teşkilâtları Temsilciler Şûrâsı 334

Ferhâdî, Abdurrahman 154

Ferîdüddîn Attâr 60

Fitrat 24, 27, 54, 161, 163; *Âile* 299, 300; *Beyânât-ı Seyyâh-ı Hindî* 162, 163, 194, 196, 200, 201, 205, 237; *Münâzara* 162, 163, 237, 239, 240, 263; *Rehber-i Necât* 237; *Şark Siyâseti* 377

Filistin 193, 198

filyatun 176

Firdevsî 57, 252

fuhuş 200, 203, 295

Fukahâ Cemiyeti 371

Furkat, Zâkircân 130, 133, 134

Fuzûlî 60, 232, 240

G

gap 143, 184, 185

Gaspıralı, İsmail Bey 28, 125, 135, 137, 140, 141, 154, 175, 220, 222, 225, 241, 242, 243, 244, 245, 249, 282, 283, 295, 312; *Dârü'r-rahâta Müslümanları* 215; dil birliği 282; tiyatro hakkındaki görüşleri 180 Türk birliği 249; Türkistan Genel Vâlisi'ne yazdığı muhtıra 241, 243

Gaspıralı, Şefika Hanım 295

Gayret Şirketi 320

Gazeteler: Ceditçi gazeteler 165, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 328; Farsça 159; Rusça 166, 167; Sovyet 373; Tatar 167, 186, 187

Geier, I. I. 172

Gertsfeld, Solomon 358

Girs, F. K. 101

Gorçakov, A. M. 91, 96

Göktepe 87, 309

Gramenitskiy, S. M. 247

Grodekov 114

H

Habermas, Jürgen 164

habitus 56, 69

Hacı Muin b. Şükrullah 48, 141, 142, 143, 182, 197, 202, 203,

221, 240, 283, 384; *Eski Mekteb, Yeni Mekteb* 35, 223, 224, 256 *Mazlûme Hatun* 205, 297, 299 *Toy* 202, 204

hâkimiyet, 19. yüzyıl anlayışı 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79

halk ezgileri 180

halk sağlığı 157, 195, 196, 224

Hâlmurad Taşkendî, Mollâ 343

Hamza Hekimzâde Niyâzi 24, 31, 145, 146, 153, 154, 159, 171, 178, 179, 180, 182, 185, 206, 209, 210, 215, 233, 259, 275, 288, 295, 313, 320, 337, 384 *Millî Aşuleler* 153, 171, 318 ve I. Dünya Savaşı 313, 318 yayıncılık alanında 170, 171 *Yengi Saâdet* 171, 293 *Zehirli Hayat* 182, 199, 208

hankahlar 69, 77

Hârezm 72, 76, 255

hayır cemiyetleri 185, 186, 227

Heftyek 60

hıfzetmek 56, 59

Hikmet 162

Hindistan 145, 159 Türkistan ile münasebetler 81, 82, 148

Hive 43, 79, 87, 88, 89, 109, 121, 155, 161, 252, 274, 278, 280 Rus protektorası döneminde 52, 54, 249

Hive Halk Cumhuriyeti 382

Hoca Ahrâr 77

Hocalar: toplumsal bir kategori olarak 254, 276

Hocayev, Beşirullah 371

Hocayev, Feyzullah 379, 384, 385
 Hocayev, Ubeydullah 150, 154, 167, 175, 288, 311, 312, 318, 319, 322, 325, 326, 327, 333, 335, 336, 358, 371, 379, 384
 Hokand (hanlık): Çin İmparatorluğu ile ilişkileri 82 daimî ordu 74 işgali 87 merkezileşme 74
 Hokand Muhtâriyeti 357, 358, 359, 360, 361
 Hokand (şehir) 73, 74
 Hucend 63, 86, 184, 280
 Hudâyâr Han 87
 Hurşid 173, 174, 189
 Hürriyet 345, 371, 374
 Hüseyinzâde Ali 265 I

İ

İbn Mukaffa 57
 İbn Sinâ 190, 257
 İbrahimov, Şahımerdan 132, 133
 İbrahimov, Y. 369
 İkbâl 139
 iki dillilik 268
 ikili iktidar 323, 325 iktidar, siyâsî gayriresmî niteliği 75, 76 ve şeriat 79 ve toplumsal statü 77
 İmam Şâmil 93
 İmdâdiye Hayır Cemiyeti 185, 186, 227
 İngiltere 73, 89, 98, 361
 inorodtsi 118, 137, 243, 245
 İran 144, 367; modernist düşünce 163

İsfendiyarov, Sancar 344, 360
 İshak Han Töre Cüneydullahoğlu 144, 154
 İshakî, Ayaz 342
 İslâm: Ceditçilerin görüşleri 196, 197; nesnelleştirilmesi 47; tarihselleşme 48, 236; Türkistanlıların geleneksel anlayışı 71 ve terakkî 49, 157, 158
 İstanbul 145, 161, 162
 işânlar 69; Ceditçilerin eleştirisi 206, 293, 294
 İşçiler Dünyası 344
 İştirâkiyun 373
 ittihâd-ı İslâm/panislamizm: modern bir olgu olarak 260, 261, 262 Rusların korkuları 116, 216
 İttihad ve Terakkî Cemiyeti 162, 314

J

Jön Türkler 163, 294

K

Kadetler 306, 310, 341, 346
 kadı 96, 112, 113, 114, 304, 335, 338
 kadınlar: 1917'de 343, 344; Ceditçilerin nazarında 295, 296, 300, 302; matbûatta 296; peçe 296, 301, 302; Türkistan'da şehirli k. konumu 295; Tatar 123, 263, 295, 296, 302, 343
 Kadimci/Kadimciler 36, 40, 141, 146; Ceditçilere yönelik eleştirileri 207, 208, 301, 302

- Kâdirî 24, 147, 154, 159, 180, 199, 217, 384, 389; *Bahtsız Küyav* 199; *Civanbaz* 199
- Kağan 89, 116, 145, 174, 378
- Kaledin 358
- kamusal alan 186, 187, 188, 310, 363; sömürge bağlamında 165, 166, 167
- Karşı 195
- Kâşgar 82, 249, 361, 367
- Kattakurgan 181, 182, 221, 331, 344
- Kaufman, K. P. 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 105, 111, 114, 115, 122, 128, 132, 133, 137, 167, 215, 216, 241, 245, 354, 391; eğitim politikaları 128; göçebeler hakkındaki görüşleri 96; İslâm hakkındaki görüşleri 94, 95, 96, 97; politikalarının sorgulanması 101, 215
- Kazaklar 54; 1916 ayaklanmasında 316, 317; arasında reform 140; daha az mutaassıp oldukları yönündeki Rus görüşleri 96, 97; Kaufman'ın görüşleri 128; Rus hizmetinde 100; ve modern eğitim 154, 155
- Kazan Müslüman Komitesi 346
- Kenegesler 73, 74
- Kengeş (Hokand) 337
- Kerenskiy, Aleksandr 319, 370
- kıraathâne 184, 185, 186
- Kırgız: 1916'da 316, 317
- Kırım 28, 44, 109, 118, 135, 136, 220, 241, 243, 249, 265, 271, 312
- Kırım Savaşı 103
- Kırım Tatarcası 243
- Kırım Tatarları 125, 143, 287; ve Ceditçilik 140
- kıtlık 350, 351, 367
- kitabevleri 158, 168, 169, 185
- Klevleyev, Arif 369, 370, 371, 372
- Kobozev, A. P. 369, 370, 372
- Kornilov 353
- Koroviçenko, B. A. 354, 356
- köylüler: Ceditçilerin görüşleri 293; köylü/köylüler, Rus 99, 107, 239, 292, 330 Türkistan'a iskâmı 117
- Krivoşein, A. V. 108
- Kur'an: Ceditçilerin görüşleri 237; medresede 71; tilâveti 60
- Kuropatkin, A. N. 317, 318, 324, 325, 346, 354
- Kurucu Meclis 329, 331, 334, 340, 346, 347, 355, 356, 358
- kutsallıktan arınma 48, 178, 188, 189, 235, 237, 238, 259
- kültürel sermâye 40, 42, 70, 151, 154, 204
- L**
- laik aydınlar: Türkistanlı, 155, 307, 311
- Lapin, Şirali 272, 308, 339, 356, 358
- Lemercier-Quelquejay, Chantal 131, 249
- Lenin, V. I. 369
- Lıkoşin, N. S. 328, 329, 341

loncalar 62, 65, 66, 71, 75, 151,
175, 292, 344

M

Madali Han 81

Madali İşân 101

Mahmudov, Âbidcan 145, 146, 151,
175, 358

Malkum Han, Mirza 221

Martson, F. V. 212

maskarabazlık 183, 210

matbaa devrimi 168, 169

matbuat: kültürel hayatın dönüşü-
mü 363 ortaya çıkışı 167 ve adap
188 ve bilgi üretimi 45, 46, 188,
189 ve Ceditçilerin stratejileri
168, 169 ve kültürün yeniden
üretimi 187 ve piyasa 168, 169,
170, 171 ve ulemâ 177, 189 ve
yeni kimlikler 264

medrese: Ceditçilerin eleştirileri
236, 237 hediyeler 66 hücrelerin
kiralınması 68 m.-deki hayatın
tasviri 67, 68, 69, 70; modernist
eleştiriler 56; reformu 148; Rus
boyunduruğu altında 128, 129,
130; toplumdaki yeri 66, 68, 69,
70, 71; toplumsal imtiyaz 77

medreselerde akran öğrenimi 67

Mekteb Kitabhânesi 144, 150

Mekteb Neşr-i Maârif Şirketi 169

mektep: Ceditçilerin eleştirisi 49,
222, 223, 232, 238, 239, 240;
göçebeler arasında 64; hediyeler
63; kızlar için 64, 65; okutulan
kitaplar 60; öğretim yöntemle-

rinin tasviri 58, 59; Rus boyun-
duruğu altında 128, 372; sayıları
63, 99; toplumsal imtiyaz 76, 77

mektepler: usûl-i cedîd 1917'de
332, 342, 372, 373 eleştiriler
139 fizikî cezânın olmayışı 233
Kadimcilerin eleştirileri 239 kö-
keni 220, 221, 222 reform ku-
rumları 152 resmî makamların
tepkisi 243, 244, 245, 246, 247
sayıları 225, 226; Türkistan'daki
Tatar cemâatleri arasında 220

memurlar, Müslüman Rus idâresi
altında 99, 100, 116

Merâgî, Zeynelâbidin 163

Mısır 37, 83, 125, 134, 142, 160,
167, 173, 238

millet: 1917 sonrasında yeniden
tanımlanması 365, 374 Ceditçi
reformun odağı olarak 248 re-
formun ölçütü olarak 286, 287,
288, 289, 290, 291, 292, 293,
294, 295, 296, 297, 298, 299,
300, 301, 302, 363 Rusya Müs-
lümanları 260, 287 Türkistan
Müslümanları 238, 255, 256,
257, 258, 259, 260, 261, 262,
263, 264, 285

millî sınırların tespiti 382

Milliyet İşleri Halk Komiserliği 369

Mirbadalov, Mir Celil 174

Mir Haydar 68, 77

Mir Kâmil Bay 201, 319, 334

Mir Muhsin Şermuhammedov 152,
313, 338, 345

Mirzâ Sirâc Rahim 190, 191, 291;
Avrupa seyahati 191, 193, 291

- misyonerlik faaliyetlerinin Türkistan'da yasaklanması 97
- Mişçenko, P. I. 121, 219, 220
- modernite 36
- modernizm, Müslüman ve Ceditçilik 163
- Molla Âlim 134, 176
- Molla Nasreddin 139
- Muallimler Cemiyeti (Hokand) 335
- Muhiddin Hoca 127
- muhit: edebî m. 63, 70, 150
- muhtâriyet: Ceditçilerin görüşleri 348, 349 ilân edilişi 370 Müslüman Komünistlerin görüşleri 380, 381 Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin görüşleri 381, 382, 383 Türkistan'ın muhtâriyeti: 1917'de siyâsî bir mesele olarak 336, 337 ulemânın görüşleri 350, 356
- Muradî Abdulvahhab 302
- Musbiuro 380
- Muvakkat Hükûmet 323, 327, 329, 335, 343, 351, 352, 354, 355, 357, 358, 363; Muvakkat Hükûmetin icrâ komiteleri Bölgesel Kongre 329; Muvakkat Hükûmetin yürütme komiteleri 323
- Muzaffer, Abdurrauf 138, 277
- Muzaffer (Buhara emîri) 86 iç politika 88
- Münevver Kâri Abdürreşid Hanoğlu 31, 143, 146, 150, 152, 153, 154, 156, 158, 166, 168, 171, 172, 173, 175, 184, 189, 197, 201, 209, 223, 225, 226, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 239, 240, 262, 285, 295, 304, 309, 311, 316, 326, 327, 328, 332, 335, 336, 342, 348, 384, 389 *Edib-i Evvel* 229; *Edib-i Sâni*; 230 *Havâyic-i Diniyye* 234; usûl-i cedit mektebi 225, 226, 231, 233; *Yer Yüzi* 262
- müsâdere 366
- Müslüman Amele Vekilleri Sovyeti 344
- Müslüman Bürosu: Türkistan Komünist Partisi Bölgesel Komitesi 380
- Müslüman dili 257
- Müslüman Fraksiyası 155, 307, 319, 336
- Müslüman İşçi ve Dihkan Siyezdi 344, 360, 361
- Müslüman: kimlik göstergesi olarak 371
- Müslüman Komünistler 372, 380; konferansları 379, 380, 381
- Müslüman Mihnetkeşler İttifakı (Hokand) 344
- Müslüman millî komünizmi 383, 384
- Müslüman milliyetçiliği 48, 238, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264
- Müslüman Rûhânî İdâresi 95, 102, 212, 305; Türkistan'ın idârenin yetki alanı hâricinde tutulması 95
- Müslüman Zanaatkarlar Birliği (Andi-can) 344

Müsülman Zahmetkeş İştirâkiyun Cemiyeti (Semerkant) 371

Müzik: meşruiyeti üzerine tartışmalar 210, 211, 212, 213

N

Nâdir Şah 73

Nalivkin V. P. 57, 116, 242, 243, 325, 327, 346, 353

Nâmık Kemâl 221

Narbutabekov, Taşpolad 154, 325, 333, 336

Narın 317

Narkomnats 369, 371

nasihat: metafor olarak 188, 190, 191

Nasrullah Han 69, 73

Nazir Törekuloğlu 154

Necât 328

Nemengan 182, 342

neşriyat 168; Sovyet yönetimi altında dönüşümü 373, 374

Nusretullah b. Kudretullah 182, 202

Nuşirvan Yavuşev 138, 257, 375

O

oğlancılık 200, 201, 202, 203, 204, 300

okullar, Rus 128; Müslümanlar 128; Sovyet 372

okuma pratikleri 177, 178

okuryazarlık 60, 61, 62, 63, 64 ayrı bir maharet olarak yazmak 62

oryantalizm 91, 267 ve etnik tanımlamalar 270, 271, 272

Osmanlı elçileri hakkında resmî endişeler 303

Osmanlı İmparatorluğu 160, 161, 162, 197, 260; Ceditçiler 125; Ceditçiler için sembolik değeri 262 eğitim reformu 221, 222; I. Dünya Savaşı 313, 314, 316, 367, 375, 377; İslâmcılar 238; İslâmcılık 160, 161, 162; Pantürkizm 375; Türkistan ile diplomatik ilişkiler 83, 86

Osmanlı savaş esirleri 360, 373, 376

Ostroumov, N. P. 57, 79, 94, 110, 115, 127, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 166, 172, 176, 178, 215, 218, 219, 242, 243, 244, 270, 327, 328; Garıralı ile yazışmaları 135, 137 medreseler hakkındaki görüşleri 244 Sart 270

Oş 182, 275

Ö

Ömer Han 73

Özbek: Ceditçilerin görüşleri 274, 275, 276, 277, 278; dili 284, 285; Türkistanlı ile eş anlamlı 275

P

Palen, K.K.: Türkistan'ı teftişi 99, 100

pamuk 105, 106, 107, 108, 129, 132, 144, 225, 350, 366

Pantürkizm 265, 375
 Perovskiy V. A. 85
 Poltoratskiy P. G. 360
 Prejevalsk [Karakol] 246, 317

Q

Qing hanedanı 82

R

Rabgûzî 235
 resmî makamlar: Ceditçilik hakkındaki görüşleri 303 denetim 166; görüşleri 93, 94, 102; usûl-i cedit mekteplerine tepkisi 243, 244, 245, 246, 247
 Resulî, Said Resul 221
Revnakü'l-İslâm 326
 Rıskulov, Turar 380, 381, 382
 romantik milliyetçilik 264, 265, 266
 Rostov 193
 Rozenbah, N. O. 216
 Rusça: Ceditçiler arasında bilinirliği 160 Ceditçilerin görüşleri 289; Rus-yerli mekteplerinde 217, 218 Türkistanlılar arasında bilinirliği 127 Ruslar: yerlilere karşı 117, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 127
 Ruslaştırma: eleştirisi 53, 120
 Rusya: işgal öncesi Türkistan'la ilişkileri 83 sömürgeci güç 50, 51, 52
 Rusya Komünist Partisi 380, 381, 382
 Rus yerleşimciler 107, 108, 117,

118, 119, 120, 121; 1917 devrimi sırasında 329, 330, 351, 352, 353, 354, 355; resmî makamlarla ilişkileri 120, 121; ücret farklılıkları 117

S

Sadâ-yı Fergana 146, 151, 175, 208
Sadâ-yı Türkistan 150, 167, 175, 296, 311, 312; yeniden çıkarma girişimleri 319
 Said Azimbay 110, 115, 127, 241, 304, 309
 Said Ekrem Azimbayev 371
 Said Ganibay 110, 111
 Said Kerimbay 110, 116, 150, 173, 174; *Hurşid*'in yayıncısı 174
 Said Resul Hoca Said Aziz Hocaoğlu 219, 221, 229, 231
 Sâmi, Abdülaziz 130
 Samsonov, A. V. 245
 Saratov 311
 Sarımsakov, Mirza Hakim 150, 311
 Sart: 1897 nüfus sayımında bir kategori 270, 272; savunusu 275, 276; tanımlama siyâseti 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278
 Schoeberlein-Engel, John 254
 Seignobos, Charles 159, 160
Semerkañd 174
 Semerkant 72, 86, 108, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 345, 371; Ceditçiler 141, 142
 Semerkant Sovyeti 371

Semerkant Zahmet İttifakı 345, 371
 Semireçe (Yedisu) 90, 105, 107,
 217, 246, 292, 305, 310, 316,
 317, 320, 330, 353, 354
 Settar Han Abdülgaﬀarođlu 127
 seyahatnâme, Türkistan 132, 191,
 192, 193, 194
 seyyidler: toplumsal bir kategori
 olarak 254
 sınıf: Ceditçi söylemde 292; Müslü-
 man siyâsetinde 344; s. dili 372,
 381
 Sınnâu'l-islâm 344
Strât-ı Müstakîm 162
 Siraciddin Mahdum Sıdkî 325, 326
 siyâsî çatışma alanı olarak gıdâ tedâ-
 riki 336, 348, 351, 352, 366, 380
 Siyonizm 260
 Sosyal Demokratlar 292
 Sosyal Devrimciler 319
 Sovyet rejimi: Ceditçilerin görüşleri
 378, 379
 sömürge şeriatı 114
 Stalin 370
 Stolıpin, P. 307, 310
 Sûfi Allahyâr 60, 229, 240
 Sûfızâde, Muhammed Şerif 161
 sulama 75, 100, 106, 108, 310
 Sultangaliyev, Mirsaid 260, 383
 Süleyman Efendi 254

Ş

Şahiahmedov, İslâm 156, 336, 348,
 358

Şah Murad 68, 73, 74, 77, 79, 83
 Şâkircan Rahimî 373
 Şakuri, Abdülkadir 141, 142, 154,
 159, 169, 225, 226, 230; kita-
 bevi 169; usûl-i cedîd mektebi
 225, 226, 234
 Şapiro, I. Ya 319
 Şehr-i Sebz 74
 şeriat 79, 349, 350; sömürge şeriatı
 114
 Şevket Handaylıklığı 206
 Şeybânî Han 72
 şifahî 61, 62; şifahî gelenek 177
 şiir: Ceditçilerin şiirden istifade et-
 meleri 180
Şuhrat 144, 154, 173, 178, 185, 203
Şûrâ 273, 275, 278, 302
 Şûrâ (Şûrâ-yı İslâmiyye) 327, 334,
 338, 339, 340, 341, 342, 344,
 345, 347, 350, 353, 354; diğer
 örgütlerce benimsenen isim
 334, 345

T

taaddüd-i zevcât/çokeşlilik 295,
 299, 300
 taassup 40; Rusların görüşleri 92,
 94, 99, 102, 107, 303
 Tacik: modern öncesi anlayışlar 253,
 254, 255; tanımlama siyâseti
 266, 267, 268, 269, 278, 279
 taklid 149, 150
 tarihselleşme 48
 tarih, yeni kavramlar 157, 158
 tasavvuf. bk. *işanlar*; 19. yüzyılda 69

- Taşkent 77, 79, 108, 186, 359; 1892 kolera ayaklanmaları 196; Ceditçiler 143, 144; gimnazya 132, 134; işgali 86; Rus yerleşim bölgesi 119, 353, 354
- Taşkent Asker ve İşçi Vekilleri Sovyeti 324, 346, 353; Geçici Devrim Komitesi 352, 354; iktidarı 355, 365, 366, 370; Müslümanları iktidardan dışlama politikaları 369
- Taşkent Asker ve İşçi Vekilleri Şûrâsı 330
- Taşkent Muvakkat Hükûmet İcrâ Heyeti 327
- Taşkent Muvakkat Hükûmet İcrâ Komitesi 326
- Taşkent Müslüman Amele ve Köylü Vekilleri Sovyeti 344, 372
- Taşkent Şehir Duması 110, 304, 309, 312, 319, 324, 341
- Tatarlar: Türkistan'da yaşayan 100, 123, 375 Türkistan hakkındaki görüşleri 138, 139, 301, 302; Türkistanlılara muallimlik yapmalarının yasaklanması 246; TVG eleştirileri 135 ve Rus ticâreti 81; ve Umum Rusya Müslümanları hareketi 138
- Tatar Sosyalist İşçi Komitesi 371
- Temirbekov, Ahmetbek 334
- terakkî 48, 157; Sovyetlerin bağıllığı 384
- Terakkî* 134, 166, 173, 174, 209
- Terakkî-Orta Azyanın Ömr-güzârlığı* 172, 173
- Tercüman* 125, 135, 136, 141, 144, 145, 167, 172, 175, 176, 187, 243, 282, 312
- tesettür 301, 302
- Tevellâ, Tolegen Hocamyarov 147, 248, 259, 318, 371
- Tevkelev, Kutlugmurad 319
- Tevyaşev 218
- Tınışpayev, Muhammedcan 310, 353, 358
- tıp: modern Ceditçilerin ilgisi 196, 299, 300, 301
- ticâret: 19. yüzyılda 80, 81; dönüşümü 104
- Timur 374, 385
- tiyatro 179, 180, 181, 182, 183, 184; Ceditçilerin görüşleri 188; halk 183; hayır işlerinde kullanımı 183, 184; Kadimcilerin eleştirileri 210, 211; Tatar 181; toplulukları 181, 182, 183; ve kadın 210
- Tolstoy, D. A. 95
- Tolstoy, L. 167, 178
- toylar 151, 201, 202, 203, 204, 295
- Töre Kurgan 144
- Tuhfetullin, Kâmilü'l-Mutî 184, 212
- Tukay, Abdullah 184
- Turan: Ceditçilerin söyleminde 278, 280; Türkçü ülkü 266
- Turan Amatör Tiyatro Cemiyeti 183, 318
- Turan* (Kağan) 174, 293
- Turan Partisi 338
- Turan* (Taşkent) 338

tuzemtsi 118, 123

Tüccar 150, 174, 255, 257

tüccarlar: Buharalı 81; Rus boyun-
duruğu altında 108, 111; Rusya
80; ve Ceditçiler 150, 151, 291

Türk: 1897 nüfus sayımında bir ka-
tegori 270, 271; modern öncesi
anlayışlar 252, 253

Türk Ademimerkeziyet Fırkası 338,
347, 360

Türkçe: lehçeler bütünü olarak 249,
252

Türkçülük 265, 374, 375 İran karşı-
tı söylem 278 romantik söylem
280, 281; ve İslâm 377

Türkistan: Rusların t.-a bakışı 93;
Tatarların t. hakkındaki görüşle-
ri 138, 139, 302

Türkistan, Çin 134, 144, 145, 161,
279, 361

Türkistan'daki Hintliler 80, 82, 106

Türkistan İcrâ Komiteleri Kongresi
335

Türkistan Komisyonu 381

Türkistan Komünist Partisi 370 Be-
şinci Bölgesel Konferansı 380,
381 Türkistan krayı (vilâyeti)
53; 1886 Nizamnâmesi 97, 109,
111, 305; Devlet Duması'nda
308, 309, 310 Devlet Duması'n-
dan mahrum bırakılması 307;
kuruluşu 90; Muvakkat Nizam-
nâme 91, 101, 111, 303; sömür-
ge konumu 52, 117; yönetimi
99, 100

Türkistan Kurucu Meclisi 357, 358

Türkistan Millî Merkez Şûrâsı 332,
336, 345, 357, 376

Türkistan Muallimler Kongresi 332

Türkistan Muhtar Cumhuriyeti 370

Türkistan Muvakkat Hükûmet Ko-
mitesi 346, 354, 355

Türkistan Müslümanları Kongresi
Birinci 335, 336, 343, 351; Dör-
düncü (Fevkalâde) 357, 358,
359, 365; İkinci 348, 349

Türkistan Sovyeti 346, 352, 354

Türkistan Sovyetler Kongresi, Be-
şinci 370

Türkkomissiya 381, 382

Türkomnats 370, 373, 380

Türk Ortaklığı 374

Türk Sözü 374

Türk Yurdu 162, 280

TVG (Türkistan Vilâyetiniñ Gazeti)
125, 127, 131, 133, 134, 135,
142, 144, 153, 162, 167, 172,
175, 176, 178, 187, 197, 202,
209, 221, 241, 263, 270, 271,
275, 302, 318, 327, 368; Ce-
ditçiler tarafından devralınması
327 mâlî sorunlar 187

U

Uçkun 379

ulemâ 69, 77, 81; 1917 Ulemâ
Kongresi 349, 350, 356; arasın-
da ihyâcılık 149, 150, 175; Bu-
hara u.-sı 86, 93, 109; Ceditçile-
rin eleştirisi 204, 205, 206 kadın
hakkındaki görüşleri 349; Rus
boyunduruğundaki Türkistan'da

- 111, 114, 116, 334, 335, 336, 337, 342, 348, 359, 364, 369, 374; ve matbûat 177, 189
- Ulemâ Cemiyeti 339, 340, 342, 358, 372
- Uluğ Beğ 190, 257, 374, 385
- Uluğ Beğ Câmii 239
- Uluğ Türkistan* 353, 366, 375
- Umum Rusya Müslümanları hareketi 138, 305, 306, 346
- Umum Rusya Müslüman Muallimler Kongresi 332
- Urazayev, Abdurrahman-bek 358
- usûl-i cedid 224
- V**
- vakıf 68, 69, 77, 111, 129, 242
- Vakit* 145, 305
- Vakit Matbaası 170
- Vámbéry, Arminius 81
- Vaslı, Seyyid Ahmed 147, 156, 207, 211, 212, 301, 302, 345, 373
- vatan 192, 193, 266, 279, 280, 293; Rus Çarlığı 288
- Vereşçagin V. V. 98
- Verniy (Almatı) 117 246, 353
- Vrevskiy 241
- Y**
- Yafa 193
- Yahimoviç, A. K. 341
- Yarkent 134
- Yaş Buharalılar 378, 379
- yazı: okuryazarlıktan ayrı bir maharet olarak 62; ritüel kullanımları 62; ve matbaa 187
- Yujakov, Yu. D. 267
- Z**
- Zâhirî 144
- Zâhirî, Aşurali 213, 221
- zanaatkâr 330, 344
- Zeki Velidî 138, 275, 333, 336, 337
- zemstvo* 101, 288
- Zeydan, Corci 159
- Zeynülabidin, Şerefi-bay 110
- Ziya Gökalp 266
- Zuhuriddin Fethiddinzâde 296, 298, 302